

CONTRIBUȚIA LUI PANTELIMON HALIPPA LA MIȘCAREA NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ DIN BASARABIA (1917 - 1918) ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE INEDITE

Încercarea noastră de a fixa rolul omului politic Pan Halippa în vâltoarea anilor 1917-1918 nu ocolește unele lucrări recent apărute la Chișinău și București, dar se bazează în primul rând pe fondurile aflate la Arhivele Centrale de Stat din București.

Deși lucrarea privește aproape exclusiv încadrarea lui Pan Halippa în mișcarea națională românească din Basarabia, ne permitem totuși un scurt capitol care prefătează și explică acțiunea din anii de vârf ai acestei lupte.

Pantelimon Halippa s-a născut în anul 1883 în satul Cubolta, ținutul Soroca, într-o familie de preoți, dintr-un neam de preoți. Tatăl său, care s-a opus rusificării bisericii (proces accelerat de episcopul Pavel), a trebuit să-și părăsească slujba.

Pan Halippa urmează școala duhovnicească de la Ebineț și seminarul teologic de la Chișinău unde fratele său, "bădița Vasile", era subinspector. A învățat românește din cărțile bisericești ale tatălui și din documentele vechi pe care le transcria pentru fratele său. Își continuă studiile la Facultatea de Științe Naturale a Universității din Iuriev (Drept sau Dorpad).

Se înscrie în organizația Partidului Socialist Revoluționar, participă la revolta studenților din 1905 și la organizarea Ligii Țăranilor fapt pentru care este exclus din Universitate, face pușcărie la Butârca (Moscova) și Lukianovka (Kiev), după care, ca "organizator de grevă", este trimis la Chișinău unde rămâne sub supravegherea poliției¹.

Pan Halippa era deja un împătimit al scrisului căci, publicase în anii 1900-1902 în ziarul *Basarabia* și, după cum declară, colaborase la *Mercure de France*².

Este explicabil răspunsul afirmativ dat la chemarea avocatului Emanuil Gavriluță care pregătea scoaterea primului ziar moldovenesc, *Basarabia*. Într-un articol publicat în ianuarie acel an, Halippa răspunde la întrebarea: "Ce așteptăm noi de la anul 1907?", astfel: pământ, drepturi politice și naționale, limba română în învățământ, biserică, justiție și, bineînțeles, autonomie pentru Basarabia. Narodnicist publică lucrări pentru iluminarea moldovenilor³.

În 1905-1906, după cum apreciază un istoric basarabean contemporan, Iurie Colesnic, e cunoscut ca agitator naționalist moldovean. Existau în Basarabia după 1905 trei curente politice românești: unul național-democrat reprezentat de Emil Gavriluță și I. Pelivan, al doilea condus de Gore și Dicescu, pur național și un al treilea, reprezentat de Pan Halippa, de nuanță națională, socialist radicală. Neînțelegerile erau aplanate de C. Stere⁴.

Oricum, în acești ani, Halippa înființează și participă la zeci de cercuri și întruniri muncitorești clandestine la Chișinău, Bălți, Soroca și Tighina⁵.

În unul din ultimele sumare ale *Basarabiei* publică, gest adolescentin, "Deșteaptă-te române".

Următoarea perioadă, 1907-1912 o va petrece în România, unde e atras de C. Stere, pentru a-și definitiva studiile și pentru a fi apărat de poliția țaristă. Studiază la Universitatea din Iași, publică sub pseudonim în *Viața Românească*, ia legătura cu fruntași socialiști (Gherea, Arbore, I.C.Frimu) și cu Spiru Haret și face numeroase drumuri, credem cu însărcinări politice, în Bucovina și Transilvania⁶.

După 1912 se întoarce în Basarabia unde, impresionat de profesorul Caraman, înființează școli

¹ Arhivele Centrale de Stat București, fond Pan Halippa, dosar 111, f.12-14; dosar 28/1900-1972, vol.1, f.361-362; dosar 111 f.7.

² Loc. cit., dos.123/1940, f.12.

³ Loc. cit., dos.28/1900-1972, vol.1, f.362; dos.111, f.22, 36-37.

⁴ I.Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, 1993, p.71; Arhivele Centrale de Stat, fond Pan Halippa, dos.98, f.11-13.

⁵ Deși în memoriile sale Pantelimon Halippa spune că e vorba de anul 1907-1908, acțiunile se referă la o perioadă anterioară, pentru că în 1907 și anii următori se afla la Iași.

⁶ Arhivele Centrale de Stat, fond Pan Halippa, dos.28/1900-1972, vol.1, f.361-364, dos.27/1938, f.1; dos.28/1900-1972, vol.3 f.917.

duminicale pentru muncitorii adulți. Tot o concepție narodnicistă⁷.

Cea mai importantă realizare a lui Pan Halippa pâna la constituirea Sfatului Țării este înființarea și activitatea ziarului *Cuvânt Moldovenesc*.

Pentru editarea acestui ziar curajos, ia legătura cu Nicolae Iorga căruia îi cere ajutorul deși e critic față de o posibilă alianță a României cu Antanta - adică cu Rusia -, pentru că la fel ca și mentorul său C. Stere, consideră că Rusia reprezintă o primejdie mai mare decât Puterile Centrale⁸.

În ciuda atitudinilor hipercriticiste ale lui Onisifor Ghibu și mai ales ale profesorului basarabean Ștefan Ciobanu, ziarul care apare în 1913 e de mare importanță general românească. Nu e lipsit de importanță să amintim că același Șt. Ciobanu folosește în aproape toată lucrarea sa, ca sursă de informație, tocmai ziarul *Cuvânt Moldovenesc*⁹.

Ziarul vrea să-i slujească pe "toți știutorii graiului românesc cu articole conducătoare în toate domeniile vieții obștești și cu știri informative". În altă parte declară că "e angrenat politic în deșteptarea Moldovei" urmărind "combaterea marilor proprietari și a speculei"¹⁰.

În prejma izbucnirii revoluției rusești din 1917, ziarul *Cuvânt Moldovenesc* ajunsese centrul vieții culturale și naționale românești din Basarabia.

Activitatea lui Pan Halippa între februarie-noiembrie 1917 e debordantă, aproape furibundă, **Calendarul** activităților sale demonstrează că nu există acțiune importantă legată de afirmarea românimii din Basarabia în care să nu fi fost implicat. Deși Onisifor Ghibu îi reproșează pentru această perioadă o labilitate politică excesivă și schimbări de atitudine din mers¹¹, ni se pare că e mai mult un realist lucid decât un labil¹².

Este unul dintre fondatorii Partidului Național Moldovenesc. În această calitate dar mai ales în aceea de reprezentant al ziarului *Cuvânt Moldovenesc*, participă la întâlnirea de la Odessa a ofițerilor și soldaților români (aprilie 1917), la Congresul preoțesc de la Chișinău, în calitate de secretar general al P.N.M. la Adunarea Cooperativelor din Basarabia, la întâlnirea profesorilor și învățătorilor moldoveni, la o alta a delegațiilor țăranilor din Basarabia¹³.

Remarcăm că în aprilie 1917, Halippa are o importanță contribuție la lansarea ideii unei viitoare adunări a țării. Tot atunci susține ideea autonomiei Basarabiei dar, în genere, n-a insistat prea mult pe ideea națională pentru că țăranimea era interesată în rezolvarea problemei proprietății pământului iar ideea națională putea fi susținută și indirect prin bătălia pentru alfabetul latin. Halippa încearcă atragerea învățătorilor în P.N.M.¹⁴.

La jumătatea lui 1917, situația în Basarabia e realmente gravă. Bande de dezertori ruși de pe frontul românesc jefuiesc, omoară, instaurând o stare de nesiguranță și de groază. Cu aprobarea comandantului suprem al armatei ruse din teritoriu, generalul Scerbacev, se formează 16 cohorte de ostași moldoveni, de fapt o jandarmerie care încearcă să mențină ordinea în țară.

Onisifor Ghibu, martor și analist de o rară duritate al perioadei, apreciază nu atât criza din teritoriu cât mai ales "criza" din orientarea lui Pan Halippa, legată îndeosebi de acțiunea sa, desfășurată la Petrograd.

Înainte chiar de a expune evenimentele și fără a încerca să îl "apărăm" pe Pan Halippa, considerăm că nici un om politic român nu s-a aflat într-o situație atât de complexă și la un nivel atât de înalt precum acesta. Situația este de explicat și prin mai vechea sa înclinație socialistă. Într-adevăr, unele

⁷ Loc. cit. dos.111/f.d., f.2.

⁸ *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol.3, 1913-1914, București, 1988, p.27; Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară, 1917-1918*, Chișinău, 1992, p.49.

⁹ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993, p.33.

¹⁰ Arhivele Centrale de Stat, fond Pan Halippa, dos.28/1900-1972 f.364 (Autorul dă un lung șir de nume și profesiile celor care au contribuit la scoaterea ziarului), dos.529/1918, f. 2: dos.111/f.d, f.4, dos 28/1900-1972, vol.1, f.368.

¹¹ P. Halippa, A. Moraru, *Testament pentru urmași*, Chișinău, 1991, p.38-44; Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p.69-71, 158-159.

¹² Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p.158-159.

¹³ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p.92-106.

¹⁴ *Ibidem*, p.92-106; Onisifor Ghibu, *op. cit.*, 158-159.

pagini scrise de Pan Halippa lasă să se vadă că ar fi avut cel puțin afinități cu Partidul Socialist Revoluționar Moldovenesc, partid de stânga. Să nu uităm că în același timp exista și Partidul Progresist Moldovenesc din Odessa, adept al unei profunde integrări în Rusia, rezervându-i Basarabiei o autonomie extrem de îngustă¹⁵.

Vrem să spunem mai direct că a existat o presiune a realităților în care uneori Pan Halippa contează sau capotează pentru moment.

*

Pan Halippa merge la Petrograd, la Palatul Tauridei, în calitate de deputat al Sfatului Popular. Conform scrierilor sale, era "chemat de urgență să raporteze în problema naționalizării învățământului din Basarabia". Vrea să spună probabil, "trecerea la învățământul național".

Nu posedăm alte surse în legătură cu acest episod decât însemnările târzii ale lui Pan Halippa și observațiile acide ale lui Onisifor Ghibu¹⁶.

Întâlnirea cu fruntașii politici din Rusia aceluși moment i-au dat lui Halippa posibilitatea de a exprima clar situația și poziția românilor din Basarabia în problema puterii, cea națională și mai ales în problema școlară.

Prima întâlnire o are cu Kerenski căruia îi expune necesitatea învățământului în limba română și de a aduce profesori din România. Kerenski - povestește Halippa - nu agreează ideea și amenință că deputații din Moldova - alții, probabil filo-ruși - vor vota împotriva sa.

A doua întâlnire o are cu Troțki, care exploatează "ciocnirea" cu Kerenski oferindu-se să-l ducă pe Halippa la Lenin care era ascuns.

Întrevederea cu Lenin e interesantă și justifică într-un anume fel criticile aduse de Onisifor Ghibu care-l consideră pe Halippa ca fiind sub influența lui Inculeț și Ciobanu. Lenin a pus chestiunea învățământului românesc din Moldova în strânsă legătură cu problema autodeterminării naționale. "Mi-am notat în minte formula sa: Procedați cum vă dictează conștiința și interesul politic, dar faceți-o prin Sfatul Popular al Basarabiei"¹⁷. Sigur că o asemenea afirmație naște întrebări.

*

Este limpede că vara lui 1917 și începutul toamnei nu reprezintă o perioadă limpede, clară. În acest context începe la 20 octombrie 1917 întâiul Congres al ostașilor și ofițerilor moldoveni din Chișinău. Este momentul care deschide calea spre o soluție viabilă. Lozincile merg spre: "Să trăiască Basarabia autonomă!"¹⁸.

Este un "ce" interesant. La aproape toate întâlnirile decisive, Pan Halippa nu ia o atitudine hotărâtă. Fie că lasă să plutească ambiguități, fie că mută centrul pe ceva lateral. În acest caz sugerează doar că neunirea este cel mai mare dușman al nostru și stă la baza situației grele dar insistă pe speranța că vor apărea împrejurări care să favorizeze realizarea Republicii Moldovenești în care minoritățile vor trăi în deplină armonie¹⁹.

Rezultanta cea mai importantă a acestui congres este fixarea unui program minimal de acțiune și hotărârea înființării Sfatului Țării.

Practic, începutul Sfatului Țării se face aici, Pan Halippa fiind ales în Biroul pentru organizarea Sfatului Țării ale cărui lucrări începeau pe 21 noiembrie.

¹⁵ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p.142-143, 106-107.

¹⁶ V. Moisiuc, V. Vetișan, *Pan Halippa "...am făcut politica națională a neamului meu"*, în *Manuscriptum*, an XXIII, nr.1-4, 1992, p.113-131; O parte însemnată din volumul amintit al lui Onisifor Ghibu tratează această problemă dar probabil că memoriile lui au fost influențate și de perioada istorică din România în care le notează - după 1957.

¹⁷ Arhivele Centrale de Stat, fond Pan Halippa, dos.28/1900-1972 vol. 1, f.371-372, 374.

¹⁸ Sufletul acestei acțiuni este Gherman Pinteau pe care Halippa îl apreciază până la sfârșit. Posedăm în xerocopie cuvântarea din 4 februarie 1968 a lui Pantelimon Halippa la înmormântarea lui Gherman Pinteau în care amintește împrejurările în care s-a făcut revoluția.

¹⁹ Vezi și Arhivele Centrale de Stat, fond Pan Halippa, dosar 93/fd f.3, 6-7.

Începutul activității Sfatului Țării a determinat cea mai mare manifestație ce avusese loc până atunci pe teritoriul Basarabiei, la care au luat parte și reprezentanți ai transilvănenilor.

Cuvântarea²⁰ lui Pan Halippa naște din nou întrebări: militează clar pentru republică, consideră că numai în acest cadru se va duce o politică națională justă și lansează o lozincă, combătută de chiar luarea sa de cuvânt: "Trăiască Basarabia liberă în Republica Rusească Democratică Federativă!" În același sens se pronunță și reprezentanții Partidului Socialiștilor Revoluționari, Partidul Socialist Democrat Muncitoresc Rus și cel al evreilor²¹.

Rezultatul acestui moment este eminent pozitiv: declararea Basarabiei ca Republica Democratică Moldovenească Autonomă, aprobarea unui program în 12 puncte, formarea unui Consiliu al Directorilor Generali, de fapt un fel de guvern care trece la conducerea efectivă a Basarabiei²².

Pan Halippa avea să afirme că declarațiile lui Lenin au fost nesincere, Sfatul Țării având mari probleme cu elementele bolșevice militare de la Odessa și cu autoritățile revoluționare ucrainene. Într-adevăr, între noiembrie 1917 - ianuarie 1918, bande "revoluționare", adversare ale autonomiei Basarabiei, ajung din nou la dezordine în Basarabia, trecând la asasinarea unor frunțași naționali moldoveni între care cpt. Murafa. E drept că intervenția armatei române liniștește lucrurile dar, deși Republica Democrată Moldovenească se declară independentă la 24 ianuarie 1918, nu calea independenței era cea viabilă ci unirea cu România. În acest moment, implicarea lui Pan Halippa este deosebit de consistentă²³.

*

Pan Halippa participă în mod activ la istorica adunare a Sfatului Țării de pe 27 martie 1918, vrând să vadă cu ochii lui "cum crește România mică în România Mare". Rezultatul se știe: 86 de voturi pentru unire, 3 împotriva, 36 abțineri și 13 absenți. După această hotărâre, în sală a intrat primul ministru al României, Marghiloman, care primește unirea²⁴.

Activitatea lui Pan Halippa se desfășoară și în cadrul unei delegații basarabene în legătură cu unirea în Transilvania și Bucovina²⁵.

Momentul de vârf al acțiunii este primirea de către regele Ferdinand a delegației Sfatului Țării: Inculeț - președinte, Pan Halippa - vicepreședinte.

La Iași are loc o manifestație populară la care ia parte și Pantelimon Halippa. E felicitat, printre alții, de Iorga și Petre Constantinescu-Iași²⁶.

*

²⁰ Iată conținutul: "Întâiul Congres ostășesc moldovenesc a hotărât ca pentru o cârmuire a Basarabiei, în cel mai scurt timp, să alcătuiască Sfatul Țării". În acesta vor intra 120 de deputați dintre care 84 urmau a fi moldoveni - 44 aleși la acest Congres, restul urmând a fi aleși de organizațiile profesionale, politice și de către țărani. (*Arhivele Centrale de Stat*, fond Pan Halippa, dosar 93, f.6-7, dosar 28/1900-1972, vol.1, f.383); Pantelimon Halippa, *Anatolie Moraru, op.cit.*, p.44-74.

²¹ *Arhivele Centrale de Stat*, fond Pan Halippa, dos.93, f.6-7, P.Halippa, A.Moraru, *op. cit.*, p.51-74; dos.28/1900-1972, vol.1, f.383; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *op. cit.*, p.51-74; *Arhivele Centrale de Stat*, fond Pan Halippa, dos.28/1900-1972, vol.1, f.383; *România - Documentele Unirii - 1918*, Album, Arhivele Statului din România, Ed. Fundației Culturale Române, Buc. 1993, p.82,83.

²² Pantelimon Halippa, *Anatolie Moraru, op.cit.*, p.73-75.

²³ *Arhivele Centrale de Stat*, fond Pan Halippa, dosar 28/1900-1972, vol.1, f.383, 367, dos. 86/1971, f.6; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *op. cit.*, p.83-87.

²⁴ *Arhivele Centrale de Stat*, fond Pan Halippa, dosar 86/1971, f.1; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *op.cit.*, p.87-101; Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p.257-268.

²⁵ *Arhivele Centrale de Stat*, fond Pan Halippa, dos.86/1971, f.14-15.

²⁶ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p.276; *Arhivele Centrale de Stat*, fond Pan Halippa, dos.98, fd, p.42. Nicolae Iorga îi scria următoarele: "Acelui care de mult era sufletul Sfatului și unul din sufletele țării îi recunosc, la recunoașterea președinției sale de fapt, spor pentru democrația națională". (N. Iorga, *Correspondență*, vol.2, Buc. 1986, p. 154). La rândul său, Petre Constantinescu-Iași îl felicită tot în scris: "Cele mai calde felicitări din partea fostului tău camarad de universitate la Iași și tovarăș de idei pentru împlinirea idealului căruia și-ai închinat viața: Basarabia democratică lipită de patria mună". (cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Buc., 1983, p.569).

După unire, Pan Halippa se implică în viața politică a României Mari ca membru al PȚ și PNT. Va fi ministru și apoi secretar de stat. Ni se pare foarte interesantă motivația adusă de Iorga către regele Ferdinand în ideea numirii lui Pan Halippa ca ministru al Basarabiei: "Nu pentru neobositul uneltitor, ci pentru meritosul și plinul de omenie Halippa, pe nedrept ridiculizat de spiritul de stradă și cafeneaua Bucureștilor"²⁷. Între 1918-1934 va fi deputat și senator în parlamentul României, ministru al Basarabiei, al lucrărilor publice și al sănătății. Din 1918 va deveni membru corespondent al Academiei României.

Are o deosebită contribuție la ridicarea culturii românești în Basarabia ca fondator al unor importante instituții de cultură²⁸.

*

Acestui mare om, în România ocupată de trupele sovietice, i se răspunde cu o ură nejustificată. În 1950, la 65 de ani, dintr-un exces de zel al Anei Pauker, după cum îi va declara mai târziu Petru Groza²⁹, este arestat și închis la Sighet de unde îl reține C.C.Giurăscu în memoriile sale³⁰.

Deși cetățean român, este "extrădat", mutat la Chișinău, judecat de tribunalul militar al RSS Moldovenești, de un complex de militari ucrainieni, lipsit de apărători, om la 75 de ani, este acuzat de spionaj contra URSS și condamnat la muncă silnică pentru 25 de ani în Siberia³¹. Eliberat de sovietici, este arestat de comuniștii români și închis la Gherla, fără judecată până în 1957.

Regimul continuă hăituiala: este exclus din Academie, i se anulează și modesta pensie de profesor, i se ia dreptul la pensie socială, lucrările trimise diferitelor edituri sunt stopate de cenzură.

Memoriile sale, nepublicate, ni-l prezintă ca pe un luptător ce-și continuă drumul. În 1960 cerea lui Mihail Ralea, vicepreședinte al MAN, rezolvarea problemelor legăturilor culturale și național-politice din RSS Moldovenească și România³².

Viața îi era un calvar. Pe lângă bolile bătrâneții și cele datorate lagărelor, se adaugă amnezia.

În sfârșit, reabilitat, este reprimis în Academie, cooptat în 1974 într-un colectiv ce aduna documente privind drepturile noastre asupra Basarabiei.

La 94 de ani, Pan Halippa mai plătea încă o dată tributul iubirii sale față de țară. Singura știre în legătură cu moartea sa este un mic și modest articol necrolog, publicat în *România Literară*, care anunța moartea membrului Academiei Române, Pan Halippa. Nu se făcea nici o referire la activitatea lui națională.

După 1989, istoriografia românească îi revendică dreptul de a fi socotit unul din luptătorii Marii Uniri de la 1918.

LAVINIA DUMITRAȘCU
Universitatea "Ovidius"
Constanța

²⁷ Iurie Colesnic, *op. cit.*, p.75.

²⁸ Fundează Universitatea Populară din Chișinău, organizează Conservatorul Moldovenesc din aceeași localitate, întemeiază Societatea de editură și librărie din Chișinău, Societatea Scriitorilor și Publiciștilor basarabeni. Om de cultură, va publica volume de versuri, lucrări de popularizare privitoare la Basarabia, câteva cuvântări ținute în Parlament.

²⁹ Viorica Moisiuc, Vasile Vetișan, *op. cit.*, p.116.

³⁰ C.C.Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950 - 5 iunie 1955)*, 1944, *passim*.

³¹ V.Moisiuc, V.Vetișan, *op. cit.*, p.113-131.

³² *Ibidem*; interesantă este lupta pe care Pan Halippa o va duce și în închisoare pentru că "...peste tot am susținut punctul nostru de vedere, românesc. Și anume că, odată ce un fost ministru al României, un fost deputat al României se găsește deținut în Siberia este de acum încolo o colonie românească și eu puneam problema - vă convine dumneavoastră, rușilor, să se încetățenească această idee ? (...) Credeți că în România nu se vor găsi lagăre sau închisori în care să mă țină dacă eu aș fi vinovat în fața poporului meu ?" (p.130).